

ДОКУМЕНТУВАННЯ ПАМ'ЯТОК У КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ІДЕЙ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Сьогодні в Україні розгорнута Державна Комплексна програма паспортизації пам'яток архітектури національного значення [1]. Її актуальність важко переоцінити як з позицій практики пам'яткооохоронної справи, так із морально-етичних міркувань. На тлі всеохоплюючої практики відтворення давніх святинь назріла потреба проаналізувати стан збереження автентичної спадщини. Конче необхідно вірно оцінити також відтворені об'єкти, дати їм відповідне типологічне визначення, з'ясувати позиції наукового документування й вирішити питання їх державного обліку.

Мета цієї публікації — переглянути найбільш важливі моменти в історії становлення міжнародних стандартів залучення вартісних набутків минулого до сучасного культурного обігу за позицією їх документування; з'ясувати прийняті світовою спільнотою сучасні стандарти у цій галузі.

Світовим співтовариством визнано два шаблі нагляду за об'єктами культурної та природної спадщини: нормативно-правовий, юридичний (міжнародні конвенції та національне законодавство) та науковий (міжнародні хартії, рекомендації, декларації, науково-теоретичні праці, джерелознавчі матеріали та практика наукової експертизи пам'яток). Перша група матеріалів покликає контролювати охоронну галузь і гарантовано забезпечувати схоронність культурних надбань людства. Завважимо, що міжнародні правові документи носять дещо декларативний характер: їх основні положення широкозначні, проте є досить сталими. Протягом ХХ століття змістовна сутність основних принципів, викладених у цих документах, лишилася майже без змін. Друга група матеріалів акумулює прогресивні ідеї, пропонує їх наукове осмислення, накопичує фактологічні дані. За змістом рекомендацій та хартій можна прослідкувати планомірну еволюцію ідей, що коригують охорону культурної спадщини на світовому просторі.

Лише адекватне усвідомлення та цілеспрямоване застосування означених двох рівнів у суспільній практиці дозволяє створити сприятливі умови охорони, освоєння та передачі у майбутнє об'єктів культури.

Ідея наукового документування як обов'язкової умови проведення реставраційних або археологічних робіт була сформована італійцем Джованноні на рівні національного законодавства з охоронм пам'яток в Італії [2]. Афіньська хартія, прийнята на Міжнародному конгресі архітекторів в Афінах 1931 р., наслідувала основні положення італійських документів, містила розділ, що називався «Цінність міжнародної документації» [3].

Венеціанська хартія 1964 р. повторює положення Афіньської хартії щодо документування спадщини, підкреслює, що всі роботи по консервації, реставрації та розкопкам повинні завжди супроводжуватися складанням точної документації, поданої у вигляді аналітичних і критичних звітів, доповнених малюнками та фотографіями. У них мають бути відзеркалені усі етапи робіт з розкриття, укріплення, перекомпонування і включення пам'ятки в культурний контекст, а також елементи технічного і формального характеру, виявлені під час робіт. Документація повинна бути передана в архіви громадських організацій і надана у розпорядження дослідників. Рекомендується публікація цих документів. Венеціанська хартія, висуваючи гасло «Реставрація закінчується там, де починається гіпотеза» та акцентуючи увагу на автентичності пам'яток як на пріоритетній цінності, тим самим ставить кінцевий результат реставрації у залежність від його наукового забезпечення. Точна наукова документація усвідомлюється як гарантія збереженості автентичності пам'яток. Венеціанська хартія дала поштовх до створення Зводів пам'яток у багатьох країнах світу, і у тому числі в СРСР. Саме Венеціанська хартія започаткувала створення Центрів зберігання документації [4]. Венеціанська хартія не втратила своєї актуальності у наш час і розглядається як морально-етичний кодекс пам'яткоохоронної діяльності.

Тим не менше з середини 1970-х рр. можна виявити суттєву ерозію змістовної суті ряду визначальних понять Венеціанської хартії, саме тих, які склали підмурки інституту спадщини. У першу чергу це стосується поняття «оригінальність» («справжність», «автентичність»), яке зазнало значних деформацій під впливом ідей ретророзвитку та практики відтворення руїнованих історичних об'єктів після Другої світової війни.

Теоретична модель автентичності ще від витоків (друга половина XIX ст.) усвідомлювалась у двох напрямках. Відштовхуючись від ідей англійців Джона Рьоскіна та Вільяма Морріса, які поставили «автентичність» у корінь розуміння змісту спадщини, та ідей Алоїза Рігеля про одновекторність часу і неможливість обернути його назад, прихильники першого напрямку модель «автентичності» розбудовують на тезі «втрачена цінність пам'ятки не відновлюється». На підставі такого підходу розвивалися принципи «археологічного напрямку» реставрації, який став основою сучасного теоретичного усвідомлення значення історичних нашарувань. Такий підхід унеможливило розуміння відтвореного (ство-

реного заново) об'єкту як первісного авторського оригіналу. Прихильники другого, спираючись на теоретичну спадщину французького архітектора, реставратора пам'яток архітектури, стилізатора Ежена Віолле ле Дюка, який, абсолютизуючи циклічність історії, декларував, що реставрувати споруду означає відтворювати її у довершеному вигляді, що, можливо, ніколи і не існував, — припускають можливість відтворення (відновлення, творення заново) втрачених цінностей пам'ятки. Таким чином, на один шабель піднімаються автор твору і його реставратор. При тому відбувається взаємопідміна понять «автентичність» («оригінальність») та «ідентичність» («достовірність») [5]. Несприйняття науковою громадськістю другого напрямку пам'яткоохоронної діяльності породжувало ідеї про фальсифікацію історії та експлуатацію культурної спадщини під впливом політичних амбіцій.

1972 р. у Парижі на Генеральній асамблеї ООН було ухвалено «Конвенцію про охорону культурної та природної спадщини» та «Рекомендацію про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини». У цих двох документах можна розглядати спробу врівноважити протилежні позиції. Так, у вступній частині до «Конвенції» наголошується, що «еволюція соціального та економічного життя посилює загрозу руйнування спадщини ще більш небезпечними та руйнівними явищами, ніж традиційні причини пошкодження, що пошкодження або знищення будь-яких зразків культурної спадщини чи природного середовища є згубним збідненням надбання всіх народів». Облік, документування об'єктів культурної та природної спадщини на рівні нормативно-правових документів виводиться на якісно вищий шабель — у залежності від їх автентичності [6]. «Рекомендація» ж визнала припустимим вітворення ансамблів, спрямувала обговорення цього питання у річище гуманітарних проблем (відродження поруйнованих історичних об'єктів як реалізація прав людини працювати та розвиватися в історичному середовищі). У вирішенні питання про доцільність відтворення підкреслено значення соціологічних досліджень [7].

Паралельно був створений Центральний Комітет із Всесвітньої спадщини, який мав за мету складання Списку ЮНЕСКО «Всесвітня спадщина» та аналіз ціннісних характеристик об'єктів, що вносилися до реєстру. Комітет взяв на себе відповідальність переглядати та уточнювати критерії відбору, які постійно переосмислювалися на рівні наукового аналізу, емпіричного досвіду та соціального запиту на різні форми культурного спадкування. Протягом 1972–1980 рр. відбулося чотири сесії Комітету і було з'ясовано, що найбільш спірною проблемою є визначення поняття «автентичність», яке усвідомлюється як основна підстава для внесення об'єктів до Списку Всесвітньої спадщини або до Національних реєстрів. Комітет запровадив тест на автентичність, у відповідності до якого об'єкт, що претендував на внесення до Списку Всесвітньої спадщини, мав відповідати автентичності задуму, матеріалу, майстерності та оточення.

Таким чином, документування спадщини, беззаперечно, було пов'язано з висвітленням, усвідомленням автентичності об'єкту. Проте у наступні роки саме поняття «автентичність» стало трактуватися більш багатозначно. Наприклад, запроваджується термін «автентичність, що розвивається», який відповідає визначенню комплексу історичних нашарувань на первісній матеріально-предметній структурі твору. Отже, найгостріша дискусія точиться у рамках проблеми документування відтворених об'єктів і вірного розуміння їх автентичності. Обговорення змісту означеного поняття було виведено за рамки фізичної субстанції об'єкту, занурено у море гуманітарної проблематики.

Протягом 1980-х рр. було внесено суттєві корективи у філософію пам'яткоохоронної справи.

1982 р. у Мехіко на Міжнародній дипломатичній конференції було розглянуто принципи політики у сфері культури. Посилаючись на спільні для всього людства принципи рівності всіх культур світу, усвідомлюючи, що культура є одним з основних юридично закріплених прав людини, Декларація рекомендувала усувати всі наслідки культурного відчуження та панування. В ній визнавалася хибною тенденція концентрації заходів зі збереження культурної спадщини тільки окремих періодів, підкреслювалося, що культурна спадщина всіх віків, у тому числі і сучасна, є безцінним набутком усіх народів світу. Отже, було дано поштовх для уточнення Списку Всесвітньої спадщини та реєстрів культурної та природної спадщини на національному рівні [8].

Відповідно зросли вимоги до документування спадщини. Так, Міжнародна хартія про управління археологічною спадщиною (1990 р., Лозана) вміщує розділ «інвентаризація», в якому зазначено, що загальна інвентаризація археологічного потенціалу є основним знаряддям розробки стратегії у галузі збереження археологічної спадщини. Внаслідок цього інвентаризація повинна бути основною умовою охорони та використання археологічної спадщини. Інвентаризація становить джерельний банк даних для наукових досліджень, і повинна бути постійним динамічним процесом. Вона має включати інформацію різних рівнів вірогідності, тому що навіть поверхневі обстеження можуть стати важливими для вироблення заходів по охороні археологічної спадщини [9].

На XVI сесії Комітету Всесвітньої спадщини, яка відбулася у Санта Фе (США) 1992 р., було прийнято рішення про внесення корективів до Конвенції Всесвітньої спадщини (1972 р.). Тоді саме було створено групу експертів для вивчення Списку Всесвітньої спадщини з метою його вдосконалення [10]. Проблема була розглянута групою експертів 1994 р. у Парижі. Експерти запропонували відмовитися від інтерпретації культурної спадщини, що ґрунтувалася здебільшого лише на пам'ятках архітектури, на користь залучення об'єктів «більш широкого антропологічного значення». Відзначалася відсутність у Списку пам'яток, які репрезентували б народну, традиційно-побутову культуру з її

живими традиціями. Була підкреслена неадекватність репрезентації у Списку об'єктів доісторичної культури, а також, об'єктів сучасної культури, яку розглядають як спадщину ХХ століття. Результатом цієї праці стало Друге переглянуте видання «Конвенції про охорону культурної та природної спадщини» 1994 р. За висловом директора Центру Всесвітньої спадщини Б. фон Дорса, ця редакція є найбільш досконалим інструментом у галузі консервації [11].

1994 р. у Бергені (Норвегія) було проведено попереднє обговорення означених проблем з метою підготовки міжнародної конференції. Конференція відбулася у м. Нара (Японія) 1–6 листопада 1994 р. і продемонструвала динаміку поглядів на культурну та природну спадщину, поставила питання про розуміння автентичності об'єктів як гнучкої системи, що ґрунтувалася б на розумінні соціально-економічного, культурного та історичного контексту існування різних народів з урахуванням особливостей національних концепцій розуміння змісту пам'яткоохоронної справи.

Символічним було проведення конференції у Японії — країні, де методи реставрації пам'яток традиційно йшли у розріз з європейськими. Нагадаємо широко розповсюджений метод періодичного розбирання споруд і виконання їх у новому матеріалі. Втрата первісних матеріально предметних структур не дозволяло Японії висувати свої пам'ятки для включення їх у Список Всесвітньої Спадщини. Результатом конференції у м. Нара стало прийняття «Нарського документу автентичності», в якому пропонувалося осмислення поняття «автентичність» на якісно новому рівні. Було визначено, що «розуміння автентичності має фундаментальне значення для наукових досліджень, присвячених культурній спадщині, консервації й плануванню робіт з реставрації. Крім того, було визнано, що при існуючій доктрині Всесвітньої спадщини неможливо виробити єдину універсальну форму визначення автентичності, яка б «вимірювала єдиною міркою всю багатогранність і різноманіття культур народів світу». Але на противагу цим ідеям, у підсумковому документі вдалося зняти тезу про те, що «автентичність сама по собі не становить цінності». Конференція в м. Нара закріпила правомірність існування двох протилежних концепцій автентичності. Можливо, саме це і визначило розмитий широкозначний характер документу. Але в тому й полягає сила документу, оскільки він протистоїть тенденціям ідеологічного та політичного тиску на форми культурного спадкування. У Нарському документі знову було задекларовано залежність експертизи на автентичність від наукових основ збереження пам'ятки та правдивості документальної бази. Тобто вперше на рівні міжнародних нормативних документів порушується питання історичної достовірності джерел інформації. Інакше кажучи, робиться спроба протистояти свавільній інтерпретації, фальсифікації спадщини на етапі її попереднього осмислення. Скажімо, у розділі «Цінність та автентичність» сказано: «Збереження культурної спадщини у всіх її історичних формах і в усьому

багатстві має ґрунтуватися на цінностях, що складають основу спадщини. Наша здатність до їх усвідомлення багато в чому залежить від джерел інформації про дані цінності, їх правдивості та достовірності.

Знання, розуміння та інтерпретація джерел інформації, застосоване до початкової та наступних характеристик культурної спадщини, є необхідною основою для визначення усіх аспектів його автентичності. Поняття «джерела інформації» охоплює усі предметні, писемні, усні та графічні джерела, які дозволяють вивчити характер особливості і значення культурної спадщини» [12].

Ця думка знайшла продовження у «Хартії про принципи реєстрації пам'яток, груп будівель та визначних місць», яка була прийнята на XI Генеральній асамблеї ООН у Софії 1996 р. Документ проголошує, що проведення реєстрації є одним з головних способів надання смислового значення, розуміння, визначення і визнання комплексу цінностей об'єкта культурної спадщини. Реєстрація культурної спадщини розглядається як пріоритетне завдання при складанні національних, регіональних або місцевих інвентарних списків, вона має стати складовою частиною науково-дослідницької і реставраційної діяльності. Дана хартія акцентує увагу на змістовну сутність реєстрів саме в тому плані, аби вони висвітлювали інформацію, необхідну для тестування пам'яток для з'ясування їх автентичності. Пропонується тестування пам'яток для внесення їх до Списку Всесвітньої Спадщини за параметрами, які дозволять дати вичерпну відповідь щодо автентичності «матеріалу», «майстерності», «задуму» та «оточення». У залежності від мотивування документування (інвентаризації) спадщини, допускається різний ступінь деталізації. Важливий аспект даного документу — увага до умов збереження та використання реєстрів. Форма викладу здобутої інформації має бути уніфікованою та стандартизованою, що є запорукою успішного залучення національних реєстрів у міжнародний інформаційний простір [13]. На сьогоднішній день саме Софійська хартія пропонує найбільш науково виважено в системі поняття «Всесвітня спадщина» методологію документування культурної спадщини.

Разом з тим, слід констатувати що у країнах Північно-Східної Європи існує дещо свавільне тлумачення змісту Нарського документу призвело до акцентування саме реконструкції (відтворення) об'єктів спадщини у контексті національних пам'ятоохоронних процесів. На жаль, консерваційні заходи на автентичних пам'ятках залишалися на периферії національної культурної політики, а реконструкції стали політично популярними в пошуках регіонами символів проголошеної національної ідентичності, а також як засіб надолуження втрат, спричинених війною чи свідомо деструктивною політикою у царині культури.

Тому 23–24 жовтня 2000 р. в Ризі за підтримкою провідних пам'ятоохоронних інституції ЮНЕСКО (ICROM, ICOMOS, OWHC), Латвійської націо-

нальної комісії ЮНЕСКО у співпраці з Державною інспекцією охорони культурної спадщини Латвії відбулася регіональна конференція «Культурна спадщина: автентичність та історична реконструкція». На конференції було проголошено «Ризьку хартію». За текстом Хартії було поточнено ряд таких фундаментальних понять як «культурноа спадщина», «утримання та ремонт», «консервація», «автентичність»; підкреслено, що більшість міжнародних засад, встановлених «Венеціанською хартією» 1964 р. заперечують реконструкцію (відтворення) культурної спадщини, за винятком тих випадків, коли йдеться про продовження існування визначного місця, коли визначне місце має незавершений вигляд унаслідок руйнувань, або привнесених змін, коли реконструкція повертає йому культурну значущість або має компенсувати трагічні втрати, що відбулися у наслідок стихійних чи скоєних людьми лих [15].

Тобто, Ризька хартія, так само як і Нарський документ чітко і остаточно не заборонила відтворення. Були змінені лише акценти. Так, було визнано, що копіювання культурної спадщини є підміною свідчення минулого, що кожен архітектурний витвір має відображати час, коли він створений. Проте, реконструкція у виняткових випадках визнавалася все ж прийнятною, коли для культури відповідного регіону конкретна пам'ятка становить «надзвичайну художню цінність, має символічне значення, чи є особливо важливою для збереження історичного середовища». Неодмінною умовою відтворення називається наявність обмірів й відповідної історичної документації (включаючи іконографічні, архівні свідчення).

Слід визнати, що «Конвенція по охороні культурної та природної спадщини» (переглянуте друге видання 1994 р.) є найбільш досконалим втіленням сучасних міжнародних правових норм з охорони всесвітньої спадщини, який враховує найширший спектр духовних потреб цивілізації наприкінці ХХ ст. «Нарський документ» 1994 р. та Софійська хартія 1996 р. визначають рівень філософсько-культурологічного розуміння збереження та залучення до культурного обігу цінностей, що прийшли нашому поколінню у спадок від минулих епох, спрогнозували шляхи наступних еволюційних процесів у цій сфері людської діяльності.

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2002 р. № 1330.
2. Carta di Restauro // *Barbaci A. Il Restauro di monumenti in Italia.* — Roma, 1956.
3. Conclusions of the Athenes Conference. VII. The Conservation of Monumntns and International Collaboration // Centre de Documentation ICOMOS. Value of International Documentation.
4. Міжнародна хартія по консервації й реставрації пам'яток та визначних місць [Венеція, 1964 р.] // Праці Центру пам'ятокзнавства УТОПІК і НАН України. — Київ, 1992. — Вип. 1. — С. 52–55.

5. Душкина Н. О. Понятие подлинности в современной теории и практике реставрации // Материальная база сферы культуры: Опыт решения управленческих, научных и технических проблем: Науч.-информ. сб. — М., 1996. — Вып. 3. — С. 3–8.
6. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Париж, 1972] // Україна в міжнародних правових відносинах. — Київ, 1997. — Кн. 2. — С. 128–143.
7. Рекомендація про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини [Париж, 1972] // Україна в міжнародних правових відносинах. — С. 178–188.
8. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури [Документ Міжурядової дипломатичної конференції, Мехіко 1982] // Україна в міжнародних правових відносинах. — С. 345–353; Рекомендації Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури [Документ Міжурядової дипломатичної конференції, Мехіко 1982] // Україна в міжнародних правових відносинах. — С. 353–377.
9. Хартія про охорону та використанню Археологічної Спадщини, Лозанна, 1990 р.
10. Revision of the Guide Lines for the Implementation of the World Cultural and Natural Heritage. World Heritage Committee, Sixteenth Session, Santa Fe, USA (7–14 December 1992). Report. UNESCO, 1992; Sites inscribed in the World Heritage List Brief descriptions. World Heritage Centre. UNESCO. — Paris, 1994; Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention. Preparatory Workshop. Bergen, Norway / Rd. by K. E. Larsen & W. Marstein, Riksantikvaren (Directorate of Cultural Heritage). — Norway, 1994.
11. Конвенція по охороні культурної та природної спадщини (II редакція, 1994 р.); Дрост Б. фон, Бертильсон У. Подлинность и всемирное наследие: Понятие подлинности в современной теории и практике реставрации // Материальная база сферы культуры: Опыт решения управленческих, научных и технических проблем... — С. 14–26.
12. Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention. Nara, Japan, 1–6 November 1994. Proceedings / Ed. by K. E. Larsen. UNESCO World Heritage Centre, Agency for Cultural Affairs (Japan), ICCROM, ICOMOS, 1995. P. XXII.
13. Принципы регистрации памятников, групп зданий и достопримечательных мест [София, 1996] // Материалы ICOMOS: Науч.-инф. сб. — М., 1998. — Вып. 2. — С. 3–9.
14. Ризька Хартія. Про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини // Пам'ятки України. — 2001. — № 4. — С.75.